

Irena Matus
(Białystok)

Celestyn Bren — duchowny i etnograf

Celestyn Bren jest autorem częściowo opublikowanego, powstałego na początku drugiej połowy XIX wieku, opisu etnograficznego ówczesnego powiatu bielskiego. W celu zrozumienia wartości tej pracy należy sięgnąć do historii badań etnograficznych na tym terenie.

Przełom XVIII i XIX wieku, kiedy przyszedł na świat Celestyn Bren — późniejszy proboszcz parafii w Starym Korninie, zapisał się w Europie eksplozją zainteresowań etnograficznych i folklorystycznych. Przyczyniła się do tego Rewolucja Francuska, szerząca demokratyczne hasła. To głównie pod ich wpływem warstwy oświecone zaczynają dostrzegać lud. Natomiast potrzebę bezpośredniego zainteresowania życiem chłopów, a zwłaszcza ich kulturą, uzasadniają przydatnością do badań nad początkami i dziejami narodu¹.

Ogólnoeuropejskie trendy objęły także, co prawda ze znacznym opóźnieniem, ziemie białoruskie. Zbiegło się to mniej więcej w czasie z ważnymi wydarzeniami kulturowymi na tym obszarze. Po pierwsze były to reformy oświatowe cara Aleksandra I, po drugie powstanie wileńskiej szkoły romantycznej opierającej na ludowości swój byt literacki.

W ramach reform oświatowych Aleksandra I powstał Wileński Okręg Szkolny obejmujący Uniwersytet w Wilnie i podległe, także polskojęzycz-

¹ M. Olechnowicz, *Polscy badacze folkloru i języka białoruskiego w XIX wieku*, Łódź 1986, s. 7.

ne, szkoły w terenie². Uniwersytet w Wilnie miał świetną kadre profesorską, w tym również pochodzącego z Podlasia profesora prawa Józefa Jaroszewicza, jednego z pierwszych etnografów, amatorów tego terenu. Etnograficzne materiały dotyczące Północnego Podlasia pozostawili także inni autorzy związani ze środowiskiem wileńskim, warszawskim bądź miejscowym. Wszystkie one były pisane w języku polskim i odnosiły się do wąskiego wycinka tematycznego i terytorialnego, jak przykładowo pamiętnik bielszczanina Rocha Sikorskiego, czy artykuł, którego autor podpisywał się — A. P...łowicz z okolic Narwi³.

Na Północne Podlasie w swoich poszukiwaniach zawędrował główny ideolog polskiego romantyzmu Zorian Dołęga-Chodakowski (Adam Czarnocki) — pierwszy badacz terenowy⁴, czego dowodzi fragment zapisu pieśni z Rajska⁵. Romantycy z zapałem ruszyli spisywać wiejskie zwyczaje.

Na zainteresowanie bytem chłopów, a głównie ich kulturą duchową, znaczny wpływ wywarło intelektualne środowisko wileńskie. W 1816 roku w „Dzienniku Wileńskim” ukazała się „Instrukcja do układania po gimnazjach i szkołach powiatowych zapisów w przedmiocie różnych nauk” opracowana przez Zarząd Główny Szkół w 1812 roku. Na nauczycieli wszystkich szkół powiatowych i gimnazjalnych nakładała ona obowiązek zbierania i opisywania, a uniwersytet zobowiązywała do opracowywania i drukowania zgromadzonych materiałów. Instrukcje dotyczące etnografii ukazały się w latach 1816-1817. Jasno sprecyzowano tematykę, wymieniając m.in. podania, pieśni, przesady, obrzędy, zwyczaje⁶.

Wszystkie powstałe w tym czasie opisy etnograficzne dotyczące omawianego terenu miały wąski zakres tematyczny.

Po zamknięciu Uniwersytetu w Wilnie raczkująca etnografia żyła już własnym życiem, z czasem zmienił się język prac o charakterze etnograficznym. Przeważający początkowo język polski około połowy XIX wieku coraz częściej zastępował język rosyjski.

Tak więc z historią badań i opisów etnograficznych Północnego Podlasia w XIX wieku związane są dwa nurty. Pierwszy to głównie romantyczny i polskojęzyczny pierwszej połowy XIX wieku. Około połowy XIX wieku pojawił się nurt rosyjskojęzyczny, w którym znalazł się także Celestyn Bren — proboszcz parafii w Starym Kominie. Jak wynika z tytułu, krótką prezentacją objęto zarówno życiorys autora, jak i jego dorobek. Prześledźmy skromny biogram.

² L. Zasztowt, *Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 50-51.

³ *Ruś Podlaska. Podlasie w opisach romantyków*, wyboru dokonał i opracował J. Hawryluk, Biblioteka „Nad Buhom i Narwoju”, t. I, s. 8-9, 20-21.

⁴ M. Olechnowicz, *Polscy badacze folkloru...*, s. 11.

⁵ *Ruś Podlaska. Podlasie w opisach romantyków...*, s. 5.

⁶ M. Olechnowicz, *Polscy badacze folkloru...*, s. 29-30.

Celestyn Bren, syn Jana pochodził z Ziemi Brzeskiej. Urodził się w 1799 lub 1800 roku w ubogiej rodzinie chłopskiej, z pewnością w oczyszczanej wsi państwowej. Miał on dwóch braci, Szymona i Klemensa. Jak na stan chłopski rzeczą bezprecedensową było to, że wszyscy trzej dostąpili awansu społecznego poprzez wykształcenie. Nie lada wysiłku i wyrzeczeń kosztowała ubogą rodzinę chłopską edukacja trzech synów i to na poziomie gimnazjalnym. Wszyscy oni ukończyli sześcioklasową Szkołę Realną w Brześciu, która wówczas dawała uprawnienia gimnazjum. Wszyscy Brenowie przyjęli święcenia kapłańskie. Celestyn będąc jeszcze w gimnazjum dorabiał na swoje utrzymanie udzielając korepetycji odstającym w nauce kolegom z rodzin szlacheckich, aby w ten sposób odciążyć finansowo ojca. Po ukończeniu szkoły Bren jeszcze przez dwa lata pracował jako guwerner przy owej szkole. Następnie otrzymał posadę pisarza kancelarii Seminarium Duchownego w Żyrowicach. Jednocześnie pobierał naukę w klasach teologicznych seminarium⁷.

Dyrekcja szybko dostrzegła pracowitość i ogromne zaangażowanie Celestyna Brena, wystawiając jego kandydaturę na duchownego. Święcenia kapłańskie przyjął w 1831 roku w wieku 31 lat z rąk biskupa włodzimierskiego Lwa. Przydzielono mu parafię Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Kobryniu. Mianowany został także zastępcą dziekana⁸.

14 października⁹ 1838 roku Celestyn Bren został unickim parochem, a w 1839 roku prawosławnym proboszczem cerkwi św. Michała w Starym Korninie (słynącej z cudownej ikony). 10 września 1869 roku odszedł na emeryturę¹⁰. Celestynowi Brenowi przyszło nieść posługę duszpasterską w okresie powrotu unitów na prawosławie¹¹.

Celestyn Bren na przeciągu swojej posługi duszpasterskiej był niejednokrotnie wyróżniany przez władze duchowne i świeckie *skufiją, kamilawką, nabiedrennikiem, napierstnym krestom*¹².

Tematem komunikatu jest działalność duszpasterska Celestyna Brena i jego monografia mająca duże znaczenie głównie z punktu widzenia etnografa, etnologa, czy folklorysty. Stanowi ona swoiste dziedzictwo kulturowe dawnego powiatu bielskiego. Była to pierwsza tak obszerna tematycznie praca, traktująca o sytuacji w ówczesnym powiecie bielskim.

⁷ Некролог, „Литовския Епархиальные Ведомости”, 1875 г., Вильна 1875, с. 152.

⁸ Тамże, с. 152.

⁹ Wszystkie przytoczone w artykule daty podane są w tzw. starym stylu, według kalendarza juliańskiego.

¹⁰ ks. G. Sosna, *Wykaz hierarchii i kleru parafialnego oraz opiekunów cerkiewnych Kościoła prawosławnego na Białostocczyźnie w latach 1839-1986*, Białystok 1986, s. 21.

¹¹ *Вяселле ў Бельскім павеце. (На падставе рукапісу К. І. Брэна з 1853 г., апрацаваў Мікалай Лобач)*, „Беларускі каляндар 1982”, Беласток 1982, с. 163-174.

¹² Некролог..., с. 152.

Praca nosi tytuł: „Miejscowy etnograficzny opis powiatu bielskiego wchodzącego w skład guberni grodzieńskiej autorstwa proboszcza cerkwi św. Michała w Starym Korninie duchownego Celestyna Brena Iwanowa według programu Imperatorskiego Rosyjskiego Geograficznego Towarzystwa zawartego w rozporządzeniu Litewskiego Duchownego Konsystorza z 6 października 1853 roku numer 11424¹³”.

Odzew duchowieństwa na ankietę Imperatorskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego był mierny. Z całej Białorusi nadesłano zaledwie siedem prac, w tym także tę Celestyna Brena, będącą jedną z najlepszych¹⁴.

Opis etnograficzny Celestyna Brena powstał na podstawie jego własnych doświadczeń, obserwacji i badań terenowych. Nie były one jednak wynikiem zainteresowań osobistych autora, a jedynie odzewem na ankietę Imperatorskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, rozpropagowywaną za pośrednictwem władz diecezjalnych w Wilnie. Tak więc czysty przypadek uczynił Celestyna Brena jednym z pierwszych etnografów tego obszaru drugiej połowy XIX wieku¹⁵.

Kiedy Celestyn Bren pisał tę pracę na zamówienie i według określonego schematu, etnografia jako dziedzina nauki była jeszcze w powijakach. Sam autor z pewnością także świadomie nie wczuwał się w rolę etnografa, jednak wartość opisu, zwłaszcza z perspektywy czasu, jest bardzo ogromna.

Wieś podlaska jaką opisywał Bren była w przededniu bardzo ważnych przemian, takich jak zwalnianie chłopów z poddaństwa i uwłaszczenie. Reformy agrarne wywołały lawinowy proces wielopłaszczyznowych przemian, wpływając nie tylko na stosunki społeczne, ale także na uwarunkowania gospodarcze, materialne i kulturowe wsi.

Ojciec Celestyn okazał się dobrym znawcą tematu i choć nie miał przygotowania merytorycznego za to świetnie orientował się w sytuacji wsi, z której się wywodził. Nieobce mu było także życie codzienne i zwyczaje prostego ludu. Profesjonalnie opisał rzeczywistość jaką znał z dzieciństwa, młodości i życia dojrzałego, z pracy duszpasterskiej. Występował więc nie tylko w roli obserwatora, ale przede wszystkim uczestnika wielu wydarzeń, nie tylko teoretyka, ale głównie praktyka.

Praca Celestyna Brena składa się z następujących rozdziałów:

- I — wygląd zewnętrzny,
- II — język,
- III — życie codzienne,
- IV — osobliwości życia społecznego,

¹³ *Вяселле ў Бельскім павеце...*, s. 163.

¹⁴ Tamże, s. 163.

¹⁵ М. Лобач, *Келясцін Брэн. Па слядах рукапіснага этнаграфічнага апісання Бельскага павеу свяшчэнніка Келясціна Брэна з 50-х гадоў XIX ст.*, „Беларускі календар 1986”, Беласток 1986 с. 69-90.

V — możliwości intelektualne, moralność, edukacja,
VI — podania ludowe i zabytki.

Do opisu autor dołączył także 38 pieśni, 24 zagadki, 15 przysłów oraz dwie miejscowe bajki, a także kilka odręcznych rysunków i planów. Najobszerniejszy jest rozdział dotyczący życia codziennego¹⁶.

Celestyn Bren pozostawił potomnym najstarszy i jak dotychczas najobszerniejszy opis etnograficzny odnoszący się do obszaru byłego powiatu bielskiego. Jest on nieocenionym źródłem, bogatą skarbnicą informacji na temat dawnych zwyczajów, obrzędów, a przede wszystkim życia codziennego — obszernym, niemal fotograficznym opisem o charakterze etnograficznym, folklorystycznym, językowym, historycznym i nie tylko. Była to praca na zamówienie, potraktowana bardzo poważnie i, jak się okazało, wykonana dość profesjonalnie jak na autora nie mającego do tego fachowego przygotowania.

Obszar, który opisał Bren, odpowiadał w przybliżeniu dawnemu powiatowi bielskiemu. Był on jednym z dziewięciu powiatów wchodzących w skład guberni grodzieńskiej. Jego granice wyznaczały rzeki Narew, Bug, Nurczyk, Leśna, a na północy Puszcza Białowieska¹⁷. Jednak Bren bazował głównie na swojej parafii. Autor prawie nie stosował własnych wywodów, uwag. Jest to ważna praca dla każdego etnografa, etnologa zajmującego się terenem dawnego powiatu bielskiego.

Opis etnograficzny byłego powiatu bielskiego autorstwa Celestyna Brena został częściowo opublikowany na łamach „Litewskich Wiadomości Diecezjalnych” staraniem jego syna Jarosława, także duchownego, co nastąpiło już po śmierci autora.

Jarosław Bren od 1885 roku pełnił posługę duszpasterską i także był związany z parafią w Starym Korninie. Zmarł w 1908 roku¹⁸. Obaj Brenowie zostali pochowani przy cerkwi w Starym Korninie. Byli oni skoligaceni z zasłużonym, kilkupokoleniowym rodem Kostyczewiczów — duchownych, także związanych z tym obszarem.

Pełny rękopis Celestyna Brena odnalazł w archiwum Imperatorskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego w Petersburgu Mikołaj Łobacz i jego fragmenty w przekładzie na język białoruski opublikował w „Białoruskim Kalendarzu na 1986 rok”.

¹⁶ Tamże, s. 69-70.

¹⁷ *Вяселле ў Бельскім павеце...*, s. 163.

¹⁸ ks. G. Sosna, *Wykaz hierarchii kleru...*, s. 21.